

*Др Драгунин С. Аврамовић, ванредни професор
Универзитета у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
d.avramovic@pf.uns.ac.rs*

*Др Илија Д. Јованов, асистент са докторатом
Универзитета у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
i.jovanov@pf.uns.ac.rs*

РЕЛАТИВИЗАЦИЈА ПРАВДЕ КРОЗ РЕТОРИКУ – ПЛАТОНОВ ДИЈАЛОГ „ГОРГИЈА“ КАО ПАРАДИГМА*

Сажетак: Кроз анализу Платонових дела, али на првом месту дијалога „Горгија“, аутори настоје да одмере појенцијал реторике као ствари убеђивања кроз коју се може релативизовати истина и правда. На почетку, у раду се разрешава прелиминарно питање – квалификације учесника у Платоновом „Горгији“ као софиста или ретора. Након анализе различитих ставова који су попуњени у теорији, аутори заузимају становиште да макар у дијалогу „Горгија“ Платонов Сократ расправља са реторима (Горгијом, Полом и Каликлом), а не са софистима. Подручје слања између Сократа и ретора је несумњиво у томе да је реторика ствар убеђивања, али не и око исхода до којих то убеђивање води. Тежња за долажењем до апсолутне истине (правде), знања, јесте задатак филозофа (Сократа), коме се сушта ствар главни циљ ретора – веровање, односно стварање уверења о истинитости (праведности). При томе, аутори скрећу пажњу да Сократ све време остварује свестан свих слабости филозофије која, за разлику од реторике, због недостигања израме не успева да се носи са реалним живим проблемима.

Такође, аутори скрећу пажњу на то да они који се несумњиво узимају као софисти (нпр. Хипија и Антифон) као полазни принцип постављају идеју о урођеној једнакости људи, док они који су првенствено ретори (нпр.

* Овај рад је резултат реализовања пројекта „Правна традиција и нови правни изазови“ који се финансира средствима Правног факултета Универзитета у Новом Саду.

Каликле и Трасимах) полазе од природне неједнакости људи и афирмишу природно право јаче. На тај начин и реторика се показује као већина која је усмерена ка остварењу природног права јаче. На крају, поучени примерима антике, аутори заузимају ситановишће вредносног релативизма и налазе да и данас реторика остаје морално неутрална и да има толики пошеницијал да се помоћу ње може морално оправдати (учинити или можда само приказати праведним) скоро сваки жељени исход.

Кључне речи: Правда; Платон; Горгија; Реторика; Софисти; Право јаче.

1. ГОРГИЈА, ПОЛ И КАЛИКЛЕ – СОФИСТИ ИЛИ РЕТОРИ?

Као претходно питање у односу на расправу о (не)утицају реторике на идеју правде у Платоновом „Горгији“ намеће се дилема ко су учесници расправе. Можда делује ноторно, али мора се разлучити да ли су субјекти Платоновог напада били софисти или ретори. Да ли је у питању расправа која се води између Сократа и софиста, што би се на први поглед могло учинити, или се пак ради о расправи на линији Сократ – ретори?

Михајло Ђурић, ослањајући се претежно на немачку литературу, стаје на становиште које је широко прихваћено у историји филозофије, да софистика обухвата веома „шаролико друштво, с најразличитијим интересима и тежњама“, „без заједничке привржености неком одређеном филозофском учењу“. На том фону Михајло Ђурић међу софисте убраја најшири могући круг Сократових савременика и њихових следбеника, од Протагоре, Горгија, Продика, Хипије, до Трасимаха, Пола, Каликла, Антифонта и других.¹ Међутим, Михајло Ђурић подвлачи разлику између три основна правца софистичке наставе: етичко-политичке, чији је главни представник Протагора,

¹ М. Ђурић, *Идеја природног права код грчких софиста*, у: *Из историје античке филозофије*, Сабрани списи, Књ. 1, Правни факултет Универзитета у Београду – Службени гласник, Београд, 2009, 179, 181. На истом становишту је стајао и Милош Ђурић, видети: М. Ђурић, *Историја хеленске етике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987, 180–225. У делу Милоша Ђурића се могу уочити одређене недоследности у погледу одређења софиста. Мада методолошки у одељак о софистима сврстава све оне који се уобичајено сматрају софистима (наравно и Горгију), анализирајући Горгијину школу у VI поглављу његове ученике дели у две групе – једну који су били софисти и учитељи беседништва, међу које сврстава и Пола и другу, коју чине практични политичари, где сврстава, између осталих, Трасимаха и Каликла, *ibid.*, 200. Међутим, на једном другом месту Милош Ђурић Трасимаха карактерише као „софиста и ретора“, *ibid.*, 205. Видети исти став о широком кругу софиста на пример и код: Г. Фасо, *Историја филозофије права*, ЦИД, Подгорица, 2004, 30–34; Р. Лукић, *Историја политичких и правних теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства – БИГЗ, Београд, 1995, 87–88. Г. Вукадиновић, Д. Митровић, *Увод у теорију и филозофију права*, До-сије студио, Београд, 2019, 37–39.

енциклопедијске са Хипијом као истакнутим предводником и формално-дијалектичке на челу са Горгијом, чије тежиште није било пружање материјалних знања, већ „формално васпитавање духа“ кроз реторику и дијалектику.² Михајло Ђурић закључује да реторика није била средиште софистичке наставе и да је „тврдња о неком тобоже формално-естетском идеалу образовања као заједничком идеалу свих софиста без разлике само произвољно уопштавање“ и да је заједнички именитељ софиста то што су били учитељи политичке врлине.³ Међутим, упркос корисном разликовању на које указује Ђурић, не мења се чињеница да је он широки круг Сократових савременика, па и реторе Горгију, Пола и Каликла, попут већине аутора сврстао у окриље софиста.⁴

Супротстављајући сократичку и софистичку, Љубомир Тадић описује те појмове као термине у којима се огледа „прастари спор Сократа са *софистима-реторима* (подвукли аутори) о чему нам првенствено сведоче Платонов дијалози 'Горгија' и 'Федар'“.⁵ Дакле, Тадић је на овом месту врло пажљив и на појмовном нивоу проналази компромисно решење установљавајући „софисте-реторе“. Ипак, они суштински код Тадића остају софисти, али сврстани у подгрупу „софисти-ретори“, мада се коришћење цртице може тумачити и тако да ова два појма одређује као синониме. Чињеница је да Сократ обраћајући се Каликлу каже: „Пријатељу мој, никакве разлике нема између софисте и ретора или су бар веома сродни...А ти у свом незнању

² М. Ђурић, *Идеја природног права код грчких софиста*, 189.

³ *Ibid.*, 190. Слично убеђење дели и М. Гагарин: „Једном је речено да је примарно интересовање свих софиста била реторика. То је погрешно. Постоји мало доказа за Продиково интересовање за реторику, осим његове велике бриге за коректном употребом синонима, а једини аспект реторике међу многим темама које је заговарао Хипија је вештина меморисања. Ни Протагора се не показује заинтересованим за методе и технику говора, мада је његова брига о методама аргументовања очигледна. Реторика је била значајна у различитим степенима код Горгије, Трасимаха и Антифона, али Горгија је једини чије је примарно интересовање могло бити вештина говорења. С друге стране, ако бисмо заменили ширу област *logos*-а ('реч', 'аргумент', 'говор', 'расуђивање') са 'реториком', онда бисмо могли рећи да је већина софиста била интезивно заинтересована за тај предмет“, М. Gagarin, *Antiphon the Athenian – Oratory, Law and Justice in the Age of the Sophists*, University of Texas Press, Austin (USA), 2002, 23. Супротно становиште се може пронаћи код Милоша Ђурића који истиче реторику као главни садржај софистичког учења, М. Ђурић, *Историја хеленске етике*, 177. На сличан начин резонује и Љубомир Тадић који у циљу приближавања софистике и реторике као „први и неизоставни“ задатак сваког софисте пред њега ставља реторичко образовање ученика, Љ. Тадић, „Сократика и софистика – Реторика у огледалу Платонове филозофије“, *Филозофија и друштво* VII, 1995, 13.

⁴ О додатној аргументацији о Горгији као оцу софистике, видети нпр. R. Wardy, *The Birth of Rhetoric – Gorgias, Plato and their successors*, Routledge, London (UK)–New York (USA), 1996, 6–24.

⁵ Љ. Тадић, „Сократика и софистика – Реторика у огледалу Платонове филозофије“, 11.

сматраш да је реторика нешто врло лепо, а ону другу софистику презиреш“.⁶ Међутим, убрзо се и исправља: „У ствари, софистика је лепша од реторике уколико је и законодавство лепше од правосуђа, а гимнастика лепша од лекарства“.⁷ На овом месту, Тадић, чини се прилично смело тврди (делимично се ослањајући на Ничеа) да упркос постојању разлике у *сродности*, „оне нису принципијелно различите, свеједно што постоји небитна разлика као и она између законодавства и правосуђа“.⁸ Начелна сродност између законодавства и правосуђа постоји, исто као што постоји сродност између софистике и реторике, односно између софиста и ретора. Међутим, сродност не значи и идентичност. Без жеље за намицањем мака на конач, тешко да би се могла оквалификовати као небитна разлика између законодавства које се бави стварањем права и правосуђа чије је подручје деловања примена права, па исто тако и разлика између софисте и ретора.

Терминолошку, али и суштинску конфузију, ствара једно друго место у Тадићевом раду, које би могло бити проблематично, осим уколико није резултат одређене слободе у изражавању (имајући у виду његово потцењивање разлике између софисте и ретора) или евентуално омашке. Чуди терминолошка неконзистентност поводом квалификације групе људи са којима Сократ полемише у „Горгији“. Наиме, Тадић наводи у истом чланку да „није знање (*epistēme*) врло ’истинске’ реторике, како би се могло закључивати на основу Платонове полемике са *рејторичарима* (подвукли аутори) у дијалогу ’Горгија’, а делимично и у ’Федру“.⁹ Такође на једном месту помиње „*рејтор* (подвукли аутори) Горгија је живео 107 година“.¹⁰ Дакле, остаје нејасно да ли су код Тадића Горгија, Пол и Каликле подврста софиста – софисти-ретори или пак само ретори. Из ове терминолошке конфузије и лутања могло би се закључити да ни Тадић није био потпуно сигуран у своју тврдњу да између софиста и ретора нема неке битне разлике.

На сличан начин, уз нешто мању дилему, Милош Ђурић изједначава софисте и реторе истичући да су сви главни софисти били у исти мах и ретори.¹¹ Мада на појединим местима и Милош Ђурић говори о ретору

⁶ Платон, *Горџија* (прев. А. Вилхар), Култура, Београд, 1968, 520b.

⁷ *Ibid.*

⁸ Љ. Тадић, „Сократика и софистика – Реторика у огледалу Платонове филозофије“, 13. Тадић на једном другом месту где дефинише предмет спора између сократике и софистике, чак поистовећује софистику и реторику. Тако сократички супротставља „софистику (реторику)“, *ibid.*, 24. Исто поистовећивање софистике и реторике Тадић врши и у закључном делу рада када говори о утицајима које је сократика претрпела од стране „софистике-реторике“, као и о поукама из расправе сократике са „софистиком (реториком)“, *ibid.*, 37.

⁹ *Ibid.*, 30.

¹⁰ *Ibid.*, 21.

¹¹ М. Ђурић, *Историја хеленске еџике*, 177.

Горгији.¹² Такође, и у предговору Платоновог дијалога „Федар“ на једном месту он реторима назива, између осталих, и Горгију и Пола и Трасимаха.¹³

Упркос постојању скоро опште прихваћеног становишта да Сократ у Платоновом дијалогу „Горгија“ расправља са представницима софиста (Горгијом, Полом и Каликлом), присутно је и другачије становиште које се чини доста уверљивијим.

Занимљиво је и веома инструктивно анализирати помало „отпадничко“, али веома добро утемељено становиште које је изнео Дејвид Кори (*David Corey*) који полази од дефиниције Платонових софиста као „плаћених учитеља врлине (*aretē*)“. Он прави јасно разликовање између софиста међу које убраја нпр. Протагору, Продика, Хипију и ретора међу које сврстава Трасимаха, Горгију, Пола и Каликла. Упркос чињеници да, према његовом виђењу, сви или највећи број софиста подучавају реторику (с чиме се несумњиво не би сложио Михајло Ђурић, а вероватно ни Мајкл Гагарин), они то чине као део ширег подучавања врлини (*aretē*). С друге стране, ретори, према виђењу овог аутора, не тврде да подучавају врлини (*aretē*).¹⁴ Дакле, Кори тврди да је Платонов напад усмерен према реторима, а не према софистима. Кори скоро математичком анализом утврђује да Платон у својим дијалозима изричито помиње као софисте девет појединаца међу којима се налази и Горгија, па чак и сам Сократ. Међутим, на тој листи недостају Пол, Каликле и Трасимах, што према тврдњама овог аутора није случајно. Трасимах се у Платовој *Држави* описује као паметан, мудар или чак најмудрији (*sophōtate*), али никада као софиста (*sophistēs*).¹⁵ Слична је ситуација и са Полом и Каликлом који се у „Горгији“ диве реторици и реторима, а показују изричито презир према софистима. Каликле чак карактерише софисте као људе који ништа не вреде и на које не жели да троши речи.¹⁶

Једина спорна личност је заправо ретор Горгија, којег Платон обележава као софисту на два места у својим дијалозима.¹⁷ Кори подвлачи свакако

¹² *Ibid.*, 178. Такође, Милош Ђурић, мада га начелно сврстава у одељак са софистима, на једном месту за Каликла изричито каже „он није био софист, него оштроуман и софистички образован државник и члан једног политичког клуба“, *ibid.*, 204.

¹³ М. Ђурић, „Предговор“, у: Платон, *Ијон, Гозба, Федар* (прев. М. Ђурић), БИГЗ, Београд, 1979, XXXI.

¹⁴ D. Corey, *The Sophists in Plato's Dialogues*, State University of New York Press, Albany (USA), 2015, 16.

¹⁵ *Ibid.*, 24.

¹⁶ Платон, *Горџија*, 520a. На том фону, чини се пренагљено, Дилман закључује да су Горгија и Пол били софисти, док то није био случај са Каликлом, I. Dilman, *Morality and the Inner Life – A Study in Plato's Gorgias*, Macmillan Press, London (UK), 1979, 171.

¹⁷ D. Corey, *op. cit.*, 29. У дијалогу „Хипија Већи“ Платон изричито карактерише Горгију као софисту који узима новац за подучавање и изједначава га са Продиком и Протагором (282b-d). Такође, и у „Одбрани Сократовој“ Платон, само овај пут не изричито, Горгију ставља у друштво софиста Продика и Хипије који подучавају људе за новац. Горгију као

упадљиво место у Платоновом „Горгији“ где Горгија на Сократово питање, имајући у виду Горгијину извежбаност у реторици, да ли га могу назвати ретором, сам себе сврстава међу реторе. И то међу добре реторе, што га чини посебно поносним.¹⁸ Такође, Горгија одговара Сократу да је способан и да друге учини реторима и то свугде где дође.¹⁹ Дакле, јасно је да Горгија себе не карактерише као софисту, већ као ретора. Међутим, оно што Кори исправно подвлачи јесте чињеница да: „подучавањем саме реторике, одвајајући га од изазовнијег посла преношења *aretē*, изгледа да се Горгија надао да ће избећи проблем да буде осуђиван због грехова његових ученика. Морални квалитети његових ученика, су у највећем делу, њихова ствар, а не његова. Он је претпостављао да су његови ученици добри. Али ако нису били, то се не може приписивати њему“.²⁰ Кори као додатни аргумент истиче и то да Каликле не би у „Горгији“ до те мере ниподаштавао софисте,²¹ да је себе, али и свог идола Горгију, сматрао за софисте.²² Након разматрања потенцијалних контрааргумената (да и ретори и софисти подучавају реторику, што смо већ показали да није потпуно тачна тврдња; да се у одређеном ужем смислу реторика може појмити као врлина (*aretē*); да се говори често дотичу моралних питања, тако да реторика на тај начин може заћи у врлину), Кори тријумфује са разрађеним полазним аргументом. Кључни аргумент разликовања којег се Кори држи јесте морални. Док ретори обећавају ученицима да ће их начинити врским говорницима, софисти обећавају да ће извршити моралну трансформацију самих ученика, да ће их учинити бољим.²³

Кори заправо заснива своју тезу не позивајући се изричито на фрагмент који му је главна тачка ослонца. Наиме, у Платоновом дијалогу „Менон“ Менон говори Сократу да Горгија никада није обећавао да друге може научити врлини (*aretē*), а оне који су то обећавали (*софистије* – прим. аутора) је исмевао и сматрао је да људе треба учити да говоре, односно реторици.²⁴ Поред тога, аргументација коју износи Кори у прилог тези о разликовању

софисту посматра и: J. De Romilly, *The Great Sophists in Periclean Athens*, Oxford University Press, Oxford (UK)–New York (USA), 1998; W. K. C. Guthrie, *The Sophists*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 1971.

¹⁸ Платон, *Горгија*, 449а.

¹⁹ *Ibid.*, 449b.

²⁰ D. Corey, *op. cit.*, 31. Платон у „Горгији“ истиче ту чињеницу са којом се слаже и Горгија: „Исто тако не треба пребацити ни учитељу ретора који се користи реториком да би учинио неправду, нити га истеривати из града, него казну треба уперити према ономе ко је починио неправду и који се реториком није послужио како ваља“, Платон, *Горгија*, 460d.

²¹ Видети: Платон, *Горгија*, 520а.

²² D. Corey, *op. cit.*, 31–32.

²³ *Ibid.*, 32–33.

²⁴ Видети: Платон, *Менон* (прев. А. Вилхар), у: Платон, *Дијалози*, Култура, Београд, 1970, 95с. Из тога произлази да је Горгија, као и његови ученици, заузимао позицију вредносног релативизма о чему ће касније бити речи.

софиста и ретора је у великој мери већ била утемељена много раније у филозофији и теорији нарочито у делима Џорџа Грота (*George Grote*), Хајнриха Гомперца (*Heinrich Gomperz*), Ханса Редера (*Hans Raeder*), као и у напоменама превода „Горгије“ Ерика Додса (*Eric Dodds*) са којима Харисон (*Harrison*) расправља у свом утицајном чланку „Was Gorgias a Sophist?“. ²⁵ Мада прилично ослоњен на рад Харисона, Кори тврди да је Харисонов кључни критеријум дефинисања софиста плаћеност, што види као недовољан критеријум. Такође истиче да је он учинио методолошки преокрет који Харисон није, а који се састоји у томе да се стави акценат на оно шта је Горгија сам рекао (код Платона) испред онога што су о њему успут рекли други (код Платона). ²⁶

На основу свега реченог има оправдања приклонити се схватању да је спор о правди у Платоновом дијалогу „Горгија“ спор између Сократа и ретора, а не Сократа и софиста. ²⁷ Било како било, нема сумње да је макар у Платоновом дијалогу „Горгија“ акценат стављен на подучавање реторике и да је средиште Сократове расправе расправа са реторима. Чак и Харисон (*Harrison*) који Горгију види као софисту, не може избећи то признање: „Изнад свега Платон, обично тако опседнут озлојеђеношћу софистичким зарађивањем новца (у дијалогу „Горгија“ – *јрим. аутора*), пажљиво избегава да замагљује право питање подлежући тој опсесији. Отуд кроз дијалог нема експлицитног упућивања на Горгијин (несумњиви) професионализам, тако да је он описан у њему не као софиста, што неизбежно носи по себи импликацију таквог професионализма, него као ретор, што то не подразумева“. ²⁸

2. РЕТОРИКА КАО ВЕШТИНА УБЕЂИВАЊА

У трагању за дефиницијом реторике Херефонт се пита која је то струка којом се Горгија бави и како га према томе треба звати. Пол наговештава да се све вештине, као и Горгијина, заснивају на искуству и на вежбању, али да је Горгијина уметност (вештина) најлепша од свих. ²⁹ Међутим, Пол не одговара на питање из чега се она састоји, већ на Сократово поновљено питање

²⁵ E. L. Harrison, „Was Gorgias a Sophist?“, *Phoenix*, Vol. 18, 3/1964.

²⁶ D. Corey, *op. cit.*, 251.

²⁷ О Платоновом разумевању филозофије, реторике и софистике и (не)разликовању између филозофа, софиста и ретора видети одличну студију: М. McCoy, *Plato on the Rhetoric of Philosophers and Sophists*, Cambridge University Press, Cambridge (UK)–New York (USA), 2008. Ова ауторка признаје да чак и уколико Платон прави разликовање приликом коришћења појмова софист и ретор, оно се огледа у томе што се термин софист најчешће користи у пезоративном смислу, док термин ретор може имати позитивну и негативну конотацију, што зависи од контекста, *ibid.*, 13.

²⁸ E. L. Harrison, *op. cit.*, 192.

²⁹ Платон, *Горџија*, 448c.

то чини Горгија који истиче да је у питању реторика за коју је кадар да и друге подучава.³⁰ Способан за давање лаконских одговора, Горгија на том фону одређује да се реторика бави говорима и да за разлику од других вештина нема везе са радом руку, већ се њена целокупна пракса састоји само у речима.³¹ У дијалогу са Сократом, Горгија чини корак даље ка садржинском одређењу реторике, али и даље остаје прилично неодређен. На Сократово питање на које ствари се односе њене речи, Горгија као предмет проучавања реторике поставља „највеће и најбоље од свих људских ствари“.³²

Једно од подручја слагања до кога су дошли Сократ и Горгија јесте да је главни задатак реторике убеђивање. На Сократово питање какво је то највеће добро за људе које Горгија ствара, Горгија одговара: „То да је човек способан да речима убеди судије на суду, и већнике у градском већу и народ у скупштини, а исто тако и на сваком другом скупу који се састоји од грађана. Овом способношћу моћи ћеш и лекара и учитеља гимнастике начинити робом, а што се тиче трговца, показаће се да он благо не стиче самога себе ради, него за другога, за тебе који умеш да говориш и умеш да убедиш светину“.³³ Дакле, реторика пружа могућност постизања било каквог циља, па уколико треба и потчињавања људи, мирним путем, кроз моћ речи и убеђивање. Међутим, главни предмет неслагања јесте око суштинског питања, питања какву врсту убеђивања реторика ствара, односно до каквих исхода она доводи. Ваљало би подсетити да је основа Горгијиног филозофског релативизма изнета у делу *О небитку или о њприроди* које није сачувано, а до сазнања о основним деловима тог списка долазимо посредним путем, првенствено преко дела Секста Емпирика (*Sextus Empiricus*). Основна његова теза јесте: ништа не постоји, а ако би нешто постојало онда се не би могло спознати, а и да се може сазнати, не би се могло саопштити другоме.

Кључни спор између Сократа и ретора заправо настаје због проблематичности реторике као вештине кроз коју се може релативизовати истина односно због могућности релативизовања правде кроз реторику. Суштински

³⁰ *Ibid.*, 449a. Добро примећује Џејмс Николс да је Сократ већ знао (што је очигледно из претходног разговора са Полом) да је Горгија ретор и шта је то реторика, али да је хтео баш од Горгије да чује како он види реторику, J. Nichols, „The Rhetoric of Justice in Plato’s Gorgias“, у: Plato, *Gorgias and Phaedrus* (trans. J. Nichols), Cornell University Press, Ithaca (USA), 1998, 131.

³¹ Платон, *Горџија*, 450c.

³² *Ibid.*, 451d.

³³ *Ibid.*, 452e. Слично и у Платоновом дијалогу „Филеб“ један од учесника у дијалогу (Протарх) говори Сократу да је чуо како „Горгија у свакој прилици понавља да се вештина уверавања веома одликује од свих осталих, јер она постиже да јој све ропски служе добро-вољно, а не силом, и да је далеко најбоља од свих вештина“, Платон, *Филеб* (прев. К. Марицки-Гађански, И. Гађански), БИГЗ, Београд, 1983, 58b. О утицају природноправних идеја грчких софиста на судско беседништво како у антици, тако и данас видети: Н. Бањац, „Филозофско-правна схватања природног права код софиста и примена тих схватања у судском беседништву“, *Правни животи*, 12/2011.

се супротстављају два различита погледа на свет. То није само спор и разлика на линији Платон–Горгија, већ и разлика у погледима између Демостена и Исократа, Вергилија и Овидија, Дантеа и Петрарке, Милтона и Шекспира.³⁴ Како примећује Тадић, „Према тим дијалозима (‘Горгија’ и ‘Федар’ – прим. аутора), чинило би се, да је једна страна представник *истине*, а друга *привид*, или да је једна бранитељица филозофије (и то за сва времена), а друга заступница *антифилозофије*“.³⁵ Дакле, дилема настаје поводом питања да ли ретор треба да учи и да познаје оно што је заиста праведно или само оно што се допада највећем броју људи?³⁶

Платон у дијалогу „Горгија“ супротставља знање и веровање. Он држи да реторика убеђивањем доводи до веровања а не до знања о томе шта је праведно, а шта неправедно и зато је види као „фантома политике и правде“.³⁷ Дакле, за реторику није нужно знање, већ је довољно владање поступком убеђивања на основу кога „код незналица изгледа да говорник зна више него

³⁴ G. Kennedy, *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton University Press, Princeton (USA), 1963, 15. Међутим, Кенеди са друге стране покушава да направи мост између реторике и филозофије, указујући и на значај реторике за филозофију: „Значај беседништва је велики и у суштини и у форми. Кадгод је убеђивање исходиште, реторика ту постоји. То је најизраженије у формалним говорима у епици или драмама или историји, али може се пронаћи како у деловима лирике, тако и филозофије, који формално нису беседнички. При одмеравању доказа, правећи закључке, и представљајући учено излагање, филозоф обавља скоро исти посао као говорник у суду, исто као што и историчар има сличне проблеме сведока, психолошке кредибилности, наративе догађаја, приписивања мотива, одмеравања доказа, процењивања правде, корисности или часности“, *ibid.*, 7. Исто и код: М. МсСоу, *op. cit.*, 110: „Горгија показује да филозофија дели много важних особина са реторичком праксом. И филозофија и реторика су заинтересовани за убеђивање. Обе су спремне да користе не само аргументе који се тичу употребе и значења термина, већ и слике и примере ради убеђивања слушаца. Обе су повремено спремне да узбуркају емоције својих слушаца да би постигли поенту. Обе воде рачуна о значају назора у доброј расправи“. Управо то показује Платонов Сократ у „Горгији“ који кроз цео дијалог брани и доказује убеђивањем исправност своје моралне позиције, нарочито у расправи са Каликлом.

³⁵ Љ. Тадић, „Сократика и софистика – Реторика у огледалу Платонове филозофије“, 11. Платон у дијалогу „Федар“ замера реторима Тисији и Горгији што држе да привид истине треба ценити више од саме истине, Платон, *Федар* (прев. М. Ђурић), БИГЗ, Београд, 1979, 267b. Због тога и Томас Хабинек реторику коју су користили Каликле и Федар назива „вештина мангупа“, која је опасно угрозила „цвет атинског грађанства“. Упркос повезивању друштвене критике реторике са филозофском, Хабинек подвлачи и кључну разлику: при састављању говора, писац говора и говорник теже ка уверавању, а слушаоци теже ка истини, док код филозофског испитивања све стране имају исти циљ“, Т. Habinek, *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing, Malden (USA)–Oxford (UK), 2005, 39. Слично становиште о софистици као антифилозофији и „интелектуалној болести“ је изнео и француски филозоф Жак Маритен: „Софистика није систем идеја, већ изопачено стање ума“, J. Maritain, *An Introduction to Philosophy* (trans. E. I. Watkin), Rowman and Littlefield Publishers, Lanham (USA), 2005, 35.

³⁶ Видети: Платон, *Федар*, 260a.

³⁷ G. Ballacci, *Political Theory Between Philosophy and Rhetoric*, Palgrave Macmillan, London (UK), 2018, 20.

познаваоци ствари“.³⁸ Због тога Сократ закључује: „Према томе, говорник на суду и на осталим скуповима не учи о томе шта је праведно а шта неправедно, него само ствара веровање о томе и ништа више“.³⁹ Због великих успеха који ретори постижу својим говорима Сократ види сву моћ реторике која је попут натприродне, божанске вештине. Али Сократ цени знање не зато што је оно корисно као што је то стварање уверења, већ управо зато што оно то није.

Горгија реторику позиционира као краљицу свих других вештина која се над њима уздиже и над којима влада.⁴⁰ Али то не значи да се она сме злоупотребљавати, јер како каже Милош Ђурић, реторика је попут отрова која може служити не само за излечење, већ и за убиство. Горгија не жели да презузме одговорност за своје ученике који би могли да изокрену ствари и да злоупотребе своје способности. За то прекор не заслужује ни учитељ, нити вештина, већ само они који се тим знањем не користе како треба. Реториком, као и било којим другим оружјем, се мора служити поштено. „Говорник је, разуме се, способан да говори пред свима о свему, и он може гомилу људи лакше и боље да убеди него било ко други о свему што га је воља. Али из тога не следи да он сме да лекарима или другим вештацима одузима углед само зато што је у стању да то уради“.⁴¹ Дакле, Горгија види реторику као морално неутралну вештину која може служити и добру и лошем. Начелни циљ ретора, неки би рекли и софиста, је да створи уверење о томе да ли је нешто праведно или неправедно, а не да доведе до знања о томе да је нешто праведно односно неправедно.⁴² „У очима Горгије ‘реч’ је била господар који може учинити било шта, али као роб светлости она би требало да буде на услузи онима који следе његов пут“.⁴³ На Горгијин став према реторици се може аналогно применити одређење природног права које је дао скандинавски правни реалиста Алф Рос, да је природно право, односно код Горгије реторика, попут блуднице, јер је на располагању свакоме и може служити различитим циљевима. Међутим, на крају Платон од Горгије изнуђује признање, доводећи га у противречност са самим собом, да ретор ипак мора знати шта је праведно и да никада не би злоупотребио реторику и начинио неправду.⁴⁴

³⁸ Платон, *Горџија*, 459с. Због тога је Коплстон видео као једну од највећих опасности реторике софиста могућност да говорник лако дође у искушење „да поклати више пажње реторичком приказивању предмета него самом предмету“, Ф. Коплстон, *Историја филозофије – Грчка и Рим*, Дерета, Београд, 2015, 140.

³⁹ Платон, *Горџија*, 455а.

⁴⁰ *Ibid.*, 456b.

⁴¹ *Ibid.*, 457a–b.

⁴² Видети: С. Аврамовић, *Rhetorike techne* – вештина беседништва и јавни наступ, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2015, 89; R. Waterfield, *The First Philosophers – The Presocratics and Sophists*, Oxford University Press, Oxford (UK) – New York (USA), 2000, 223.

⁴³ W. K. C. Guthrie, *op. cit.*, 25.

⁴⁴ Платон, *Горџија*, 460, 461.

У дијалогу „умешача“ и Горгијиног ученика и овде браниоца Пола са Платоновим Сократом, Платон се примиче нешто ближој дефиницији реторике коју не узима као вештину, већ као искуство, односно извежбаност које ствара неко задовољство и неку пријатност, а чија је суштина заправо „ласкање“.⁴⁵ Ласкање на коме се заснива реторика Платон види као ружно јер како каже „оно тежи само за пријатним, без обзира на оно што је заиста добро“.⁴⁶ Тако Платон поистовећује реторику и куварство јер „за душу представља исто што и куварство за тело“.⁴⁷ У дијалогу Сократа и Пола, упркос Сократовом познатом ставу да је боље трпети неправду него је чинити, Пол покушава да разувери Сократа и да га убеди у супротно, да је чињење неправде у ствари пут ка срећи. У покушају да помоћу „лажних сведока“ истера Сократа из његове „куће, то јест из истине“ Пол је ражестио Сократа који је то видео као повод за даљу осуду реторике: „Драги мој пријатељу, ти покушаваш да моје разлоге обориш помоћу реторике, као они који се појављују пред судом са 'супротним доказима'. Тамо један ретор мисли да је побио разлоге другог, кад може у корист своје тезе довести многобројне угледне сведоке, док противник располаже само једним, или чак ниједним сведоком. Овакав начин доказивања је без икакве вредности при доказивању истине; може се каткад догодити да неки човек може изгубити парницу због кривог сведочења многих који уживају изванредан углед у свету“.⁴⁸ На крају, Платон види корист од реторике само ако неправду износи на видело, ако се њоме откривају учињене грешке, ако свако испашта за своје грешке како би се ослободио највећег зла, неправде. Међутим, људима који не желе да чине неправду заправо реторика и није од велике користи.⁴⁹ Платон куди реторику као средство којим се служе углавном неправедници како би прикрили учињену неправду и заговара идеалистичку реторику, за коју је Кенеди дао, чини се исправну, прилично реалистичну оцену, да је „изван могућности грчког полиса или чак модерног града“.⁵⁰

Дакле, у дијалогу „Горгија“ Платон кроз Сократа покушава да побије реторику као вештину убеђивања говорима. Он филозофску образованост уздиже изнад реторике и држи да се без филозофије беседничка уметност не може развити јер је „без познавања истине нити има нити ће икада

⁴⁵ *Ibid.*, 462c, 463b.

⁴⁶ *Ibid.*, 465a.

⁴⁷ *Ibid.*, 465e.

⁴⁸ *Ibid.*, 471e–472a. Поједини аутори износе чак и то да реторика као моћно средство скривања истине испод речи које стварају привид, замагљује не само оно чему се дискутује, већ и како и од стране кога, Е. Weinrib, „Law as Myth: Reflections on Plato's Gorgias“, *Iowa Law Review*, Vol. 74, 4/1989, 788–789.

⁴⁹ Платон, *Горгија*, 480d, 481b.

⁵⁰ Ц. Кенеди, *Историја античке реторике*, Карпос, Београд, 2019, 45.

бити“.⁵¹ Дакле, јасно је да је немогуће сагледавати питање реторике потпуно независно од питања правде. Али треба имати на уму чињеницу на коју Лео Штраус више пута упозорава да се у Платоновом дијалогу „Горгија“ не расправља о правди (што је главни предмет расправе у „Држави“) већ о реторици, односно да је фокус тог дијалога реторика.⁵²

Главну болест софистичке реторике Милош Ђурић види у томе „што је све кудила, и оно што је најплеменитије, и све хвалила, и оно што је најгоре, и што је о свакој ствари могла говорити и похвално и прекорно и тиме као *advocatus diaboli* све логичке и етичке вредности стављати на главу... Речити, а неодговорни политички виртуози и грлати, али површни и бесавесни демагози, који су софистички интелектуализам и практицизам наопако схватили, те истину сматрали за химеру, морални закон за велику лаж и моралну врсноћу за пролазну предрасуду, служили су се вештинама софистичке реторике да би задобили поверење народне масе и тиме прокрчили себи пут до власти...“.⁵³

Како Милош Ђурић примећује, ученици софистичке реторике су „своју беседу стављали изнад истине, праксу изнад теорије, субјекат изнад објекта, човека изнад природе“.⁵⁴ Дакле, главни циљ ретора је био практичан и састојао се у убеђивању других у „своју“ истину.⁵⁵ Тако Каликле филозофију види као непрактично „млађење празне сламе“, као ствар за децу којом се треба бавити у младости, јер касније постаје пропаст за људе, јер филозоф постаје смешан ако дође у положај да треба да обави неки политички задатак или приватни посао, јер је невешт у томе.⁵⁶

3. АФИРМАЦИЈА ПРАВА ЈАЧЕГА КРОЗ РЕТОРИКУ

На тренутак је потребно вратити се тези о постојању разлика између софиста и ретора. Зачеци природноправног учења који се могу наћи међу „софистима“ огледају се на првом месту кроз разликовање и супротстављање

⁵¹ Видети: Платон, *Федар*, 260е; Видети и: *ibid.*, 262с. У дијалогу „Федар“ Платон у основи остаје при ставу из „Горгије“ да је беседничка вештина без истине безвредна, јер се тада своди на „наговарање“ и није јој важно да се заснива на знању о томе шта је заиста праведно већ само на знању о ономе „што се свиди множини“, *ibid.*, 260а. За разлику од Платона Софокле је говорио да је оно у шта људи верују вредније од истине, односно да је веровање важније од знања.

⁵² L. Strauss, *Seminar on Plato's Gorgias*, University of Chicago, 1957, *passim*, доступно на: <https://wslamp70.s3.amazonaws.com/leostrauss/s3fs-public/Plato%27s%20Gorgias%201957.pdf>.

⁵³ М. Ђурић, „Предговор“, у: Платон, *Ијон, Гозба, Федар* (прев. М. Ђурић), XXIX.

⁵⁴ *Ibid.*, XXX.

⁵⁵ С. Аврамовић, *op. cit.*, 88. Или како подвлачи Лео Штраус: „ретор ствара уверења не само у погледу неправедности крађе, издаје, или чега све не; он ствара уверења и у погледу суштине правде“, L. Strauss, *op. cit.*, 42.

⁵⁶ Видети: Платон, *Горгија*, 484d–e.

nomos–physis.⁵⁷ Међутим, оно што је карактеристично за природноправно учење уопште, а што се читава и код грчких „софиста“, јесте чињеница да се из исте идеје природног права долазило до потпуно различитих исхода и да су се могли оправдати било који (па и супротстављени) типови политичких режима. Тако су на пример Хипија и Антифонт, „филозофски оријентисани софисти“, како их назива Михајло Ђурић, заговарали једно демократско учење о природном праву, полазећи од биолошке једнакости људи. С друге стране, Каликле и Трасимах су утирали пут аристократском природноправном схватању заснованом на суштинској неједнакости између људи. Треба приметити да они који се уобичајено и без сумње узимају као софисти (Хипија и Антифонт) своје виђење граде и као врхунски принцип постављају изворну једнакост људи, док они који су били првенствено ретори (Каликле и Трасимах) полазе од претпоставке неједнакости људи и теже афирмацији природног права јачега.⁵⁸ Дакле, самим тим се и реторика показује као реакционарно средство којом се људи освајају и потчињавају.

На крају дијалога „Горгија“ у разговор се укључује и највећи непријатељ Платоновог Сократа, парадигма иморализма, ретор и политичар Каликле. Каликле заузима став да се природа и закон најчешће противе једно другом.⁵⁹ Тако је по закону ружније неправду чинити, а по природи је ружније неправду трпети. Законе су створили слаби, гомила само ради себе и своје користи „да би заплашили јаке, који су најпре способни да стекну имање, и да би их спречили у томе да га стварно стекну, они говоре да је ружно и неправедно имати више од других и да се неправда састоји у суштини баш у томе што неко жели да има више од свог суседа. Јер они сами су, рекао бих, задовољни и са једнаким, зато што ништа не вреде“.⁶⁰ Дакле, иако се на основу закона сматра неправедним „сваки покушај да се тражи нешто више него што има већина“, по природи је праведно „ако бољи има више од горег, а јачи више од слабијег“ и „ако јачи влада над слабирма и ако има више“, ⁶¹ односно „да бољи и разумнији влада и да има више од мање вредних“.⁶² Наводећи

⁵⁷ Видети више: А. Н. Chroust, „The Philosophy of Law of the Early Sophists“, *American Journal of Jurisprudence*, Vol. 20, 1/1975. О (не)постојању природноправног разликовања *nomos–physis* у Софокловим драмама видети више: Д. Аврамовић, И. Јованов, „Ограничења Покрета право и књижевност – пример Софокла“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2017.

⁵⁸ О настанку теорије о праву јачег у старој Грчкој видети више: И. Јордовић, „Историјски корени учења о праву јачег“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2009.

⁵⁹ Каликле је у „Горгији“ изричит поводом тога да су софисти („они који се хвале да омладину васпитавају за врлину“) људи који ништа не вреде, Платон, *Горгија*, 520а. Мада је збуњујуће то што Каликле користи чувену софистичку антитезу *nomos–physis*, видети више М. Ђурић, *Идеја природног права код грчких софиста*, 220.

⁶⁰ Платон, *Горгија*, 483b–c.

⁶¹ *Ibid.*, 483d, 483e.

⁶² *Ibid.*, 490a.

примере Ксеркса и његовог оца као јаких, снажних људи, Каликле наставља: „Него, ја мислим да сви ови људи раде тако на основу природног права, и, тако ми Зевса, по природном закону, а не по законима које ми људи сами стварамо и по којима ми најбоље и најјаче међу нама, узимајући их већ од малих ногу, држимо у страху па их као лавове кротимо опчињавањем и претварањем, говорећи им да не ваља да неко има више од другог и да се у томе састоји праведно и лепо“.⁶³ Дакле, како Каликле види, законско ограничавање, упрощавање, „кроћење“ људи, јесте супротно природи и природном праву.

Такође, за Каликла је природно бити неумерен, разуздан, необуздавати страсти: „слабићи би желели да људе који су по природи бољи, начине робовима, а пошто сами нису у стању да се потпуно предају уживањима, они хвале умереност и праведност само из свог кукавичлука“.⁶⁴ Дилман стоји на становишту да су вредности које Каликле (али касније и Ниче) желе да одбране и прикажу их као природне, само њихове вредности и своде се искључиво на њихове моралне погледе.⁶⁵

Побијајући Каликла, Платон супротставља два начина живота као и две вредности, пријатно и добро. Први начин живота (Каликлов живот), који Платон презире, а који почива на пријатности и на уживању, подразумева бављење реториком и политиком (односно активним учешћем у животу полиса). Други начин живота јесте бављење филозофијом која нам (за разлику од првог начина живота) пружа знање о томе шта је добро, а шта зло и отвара пут ка истини.⁶⁶ Дакле, Платон тежи да на сваки начин одузме моралну вредност реторици.

Платонов Сократ устаје против тзв. вулгарне реторике као улагивања која тежи за пријатним и за допадањем публици (једна врста демагогије) и залаже се за тзв. племениту реторику која, без обзира на реакцију слушалаца, тежи да „душе грађана учини бољима“ и да у њихова срца „усади праведност и умереност и уклони неправду и разузданост“.⁶⁷ Дакле, Платон не одбацује потпуно реторику, већ се залаже за „добру“ реторику која ће бити усклађена са филозофском тежњом за врлином. Такође, остаје при свом ставу да је боље трпети неправду (што се углавном догађа филозофима), него је чинити (што је могућност која је расположива реторима). Кроз цео дијалог Сократ уствари покушава да придобије Горгију као савезника у стварању нове, племените реторике.⁶⁸

⁶³ *Ibid.*, 483e–484a.

⁶⁴ *Ibid.*, 492a.

⁶⁵ I. Dilman, *op. cit.*, 104.

⁶⁶ Платон, *Горгија*, 500.

⁶⁷ *Ibid.*, 504e.

⁶⁸ Видети више: D. Stauffer, *The Unity of Plato's Gorgias – Rhetoric, Justice and the Philosophic Life*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2006, 177–181.

Ипак, Платонов Сократ остаје реалан и види шта би филозофа задеси-ло пред судом: „Пошто никад не покушавам да говорим по вољи никоме, него увек гледам на оно што је најбоље, а не на оно што је најпријатније, пошто, даље, немам намеру да радим све оне лепе ствари које ми ти, Каликле, саветујеш, нећу имати ништа да кажем пред судом“.⁶⁹ Чини се да на овом месту Платон признаје сву слабост филозофије која због недостатка прагме не успева да се носи са реалним животним проблемима и да реторика тријумфује као вештина на страни јачег. Али он и даље није спреман да прихвати тезу коју прихватају његови саговорници да је реторика „у савезу са неправдом“.⁷⁰ Зато Платон, као једну од највећих врлина оних стварно јаких види у постојању могућности, али и свесног суздржавања од чињења неправде.⁷¹ Такви ретори би били вредни хвале. На крају, Сократ живот који Каликле препоручује узима као безвредан и остаје при томе да је вредно једино живети праведно и у врлини.⁷²

Мада природноправно учење о праву јачег које заговара ретор (Милош и Михајло Ђурић би додали: и софиста) Трасимах није обухваћено дијалогом „Горгија“, већ његове ставове Платон преноси у првој књизи „Државе“, нужно је дотаћи се и Трасимаховог виђења, у покушају бољег разумевања и утемељивања начелне разлике у ставовима на линији софисти–ретори.

Трасимах, слично Каликловом радикалном учењу, заговара идеју да правично „није ништа друго него оно што користи јачему“.⁷³ Свака државна власт прави законе који њој користе: „За оно што је њима корисно веле да је право поданика, коме се ови имају покоравати, и ако га ко прекорачи, онда га кажњавају као човека који је преступио законе и починио кривицу“.⁷⁴ Тако се правичност показује као оно што користи јачему, односно државној власти без обзира на њен облик, била она демократија или тиранида. Због тога Трасимах пребацује Сократу да је наиван јер не види „да су правда и праведник у ствари туђе добро, да су они корист ономе ко је јачи и ко влада, а штета ономе ко је потчињен и покова се“, као и да је „неправичност јача, слободнија и силнија него правичност“.⁷⁵

И Каликле и Трасимах заговарају потпуни волунтаризам јаких, моћних појединаца у управљању државом, чиме се утире пут ономе што ће се доста касније артикулисати као теорија силе.⁷⁶

⁶⁹ Платон, *Горџија*, 521e.

⁷⁰ J. De Romilly, *op. cit.*, 71.

⁷¹ Платон, *Горџија*, 526a.

⁷² *Ibid.*, 527e.

⁷³ Платон, *Држава* (прев. А. Вилхар, Б. Павловић), БИГЗ, 1983, 338с.

⁷⁴ *Ibid.*, 338e.

⁷⁵ *Ibid.*, 343с, 344с.

⁷⁶ О Каликлу као Ничеовој идејној инспирацији видети: Plato, *Gorgias* (trans. with introduction and commentary E. R. Dodds), Clarendon Press, Oxford, 1959, 387–391.

Дакле, Платон кроз Сократа покушава да на Горгију пребаци одговорност за афирмацију учења о праву јачега које су проповедали његови ученици.⁷⁷ Међутим, Горгија није могао ни да слути када је стварао услове за „аристократско-реакционарну револуцију одозго“ да ће тежња за влашћу пробуђена код јаких личности моћи да се окрене против саме државе.⁷⁸ Он је у основи имао добру намеру – спречити тиранију већине над образованом мањином.

Ипак, последица Горгијиног деловања и подучавања је очигледна: реторика као вештина са великим потенцијалом за релативизовање истине и правде је постала погодно средство и за афирмацију природног права јачега.

4. ПРАВЕДНО ЈЕ ОНО У ШТА ВЕРУЈЕМО И У ШТА УБЕДИМО ДРУГОГА ДА ВЕРУЈЕ

Субјективизација, а самим тим и релативизација правде је заправо оно што Платон (односно читава сократика) замера реторима (неки би рекли софистима) и реторици. Тако и Милош Ђурић као главну замерку Горгијиној теорији беседништва види у „филозофском индиферентизму и индивидуалистичко-етичком опортунизму“. Слично закључују и Гордана Вукадиновић и Драган Митровић који реторику виде као ненаучну и нефилозофску дисциплину која учи вештини уверавања и придобијања и која без придодате етичности постаје попут ножа који у руци хирурга спасава живот, а у руци Цека Трбосека га мучки одузима.⁷⁹ И заиста, реторика јесте морално индиферентна, морално неутрална вештина, за коју правда није апсолутна, неупитна вредност. Разумевање правде као нечега савршеног, апсолутног, неподложног субјективизацији је основа Платоновог идеализма. Платоново хируршко одвајање чулног света од умног света (света идеја) у коме егзистира апсолутна правда чини се као сувише радикалан захват. Због тога релативизација истине, а потом и правде, постаје неминовност коју намеће реалност. Субјективна димензија правде подразумева да правда једног, скоро увек представља неправду за неког другог. Због тога се можемо приклонити Келзеновом запажању да не може постојати апсолутно праведан поредак који јемчи срећу свих и да због тога апсолутна правда представља ирационалан идеал, неприступачан рационалном људском сазнању.⁸⁰

⁷⁷ М. Ђурић, *Историја хеленске еџике*, 200.

⁷⁸ *Ibid.*, 204.

⁷⁹ Г. Вукадиновић, Д. Митровић, *op. cit.*, 32–33.

⁸⁰ Видети: Х. Келзен, *Шта је правда* (прев. Д. Баста, К. Чавошки), Филип Вишњић, Београд, 1998.

Са праведним стоји исто као и са истинитим, јер је уобичајено становиште да је спознаја истине правни пут до правде. Најбољи доказ за недокучивост апсолутне истине, а потом и релативност правде је садржан управо у претпоставци створеној још у антици – *Res iudicata pro veritate accipitur*. Због ограничености људског сазнања човек мора да се суочи са сопственом несигурношћу и несавршеношћу и, да једном заувек, схвати да апсолутна правда остаје недостижна. Чак ни сам Платон није успео да пружи њено суштинско одређење. Дакле, правда попут истине представља оно у шта ми верујемо и оно у шта убедимо друге да верују. Као закључак се намеће тврдња да није спознаја истине правни пут до правде, већ да је упознавање реторике као вештине убеђивања прави, али и правни пут до правде. Реални свет је свет уверења, а не свет апсолутног знања, односно апсолутног добра које се код Платона приближава Богу. Речима Дејвида Клема, са тријумфом Кантове критике Бога, као трансценденталног идеала разума, Бог, који је некада живео као ефективна идеја, са развојем савременог критичког мишљења идеја умире, и Бог се показује као илузија.⁸¹

Због тога, реторика се показује као једно од средстава које је расположиво не само за манипулацију људима ради постизања практичних циљева (као на пример кроз говоре демагога у старој Атини), већ и за манипулацију значењем и одређењем појма правде, онога што нажалост није једном и занавек дато. Тако реторика постаје могуће средство идеолошке индоктринације, средство политичког завођења и то не само у старој Грчкој, већ у свим културама и у свим временима.

Дакле, реторика омогућава прилагођавање променљивој друштвеној стварности и представља средство којим се долази до жељеног циља. Шта би друго био посао правника (нарочито адвоката) него уверавање у истину, уверавање у сопствену правду. Због тога је реторика за правнике од суштинског значаја јер се правници суочавају са реалним животним проблемима који се морају разрешити.⁸² Имајући у виду постојање правне неизвесности,

⁸¹ D. Klemm, „Gorgias, Law and Rhetoric“, *Iowa Law Review*, Vol. 74, 4/1989, 819.

⁸² Слично гледиште је на веома интересантан начин изнео један од утемељивача модерног правно-теоријског правца Право и књижевност. Видети: J. B. White, „Law as Rhetoric, Rhetoric as Law: The Arts of Cultural and Communal Life“, *The University of Chicago Law Review*, 3/1985. Реторика, представља, према његовом виђењу, грану права. Реторику коју промовише он назива „конститутивном реториком“. Она није само вештина убеђивања, већ вештина којом се конституише култура и заједница, јер реторика као и право полази од једне културе и од одређених појединаца. На тај начин, од просте замене за науку, она постаје сама наука: „То је знање које чини нас саме као појединце и као заједнице кроз начин на који говоримо једни са другима“, *ibid.*, 700. У једном свом ранијем чланку Вајт стављајући дијалог „Горгија“ у савремени контекст, наставља Платонов дијалог и супротставља мишљења два савремена, замишљена адвоката са различитим етичким полазиштима, која назива Еуерг (*Euerges*) – што на грчком значи „онај који чини добро“ и Еуфем (*Euphemes*) – што на грчком

показује се да су право и реторика много ближи него право и филозофија. Оперативност и инструменталност реторике у светлости непостојања потпуне правне сигурности, јесу од велике практичне користи правницима, нарочито практичарима. Филозофија остаје у свом метасвету у вечном трагању за правдом која остаје недокучива. Мада би према Платоновом мишљењу требало да филозофија усмерава реторику како би она постала праведна, у стварности се реторика показује као усмеравајућа вештина у односу на филозофију, којој недостаје практична компонента и суштинско одређење апсолутно праведног. Треба се присетити реалистичног става једног античког филозофа, Сократовог ученика, критичара Платоновог идеализма и оснивача киничке школе, Антистена: „Ако желиш да дете живи са боговима, подучавај га филозофији, а ако желиш да живи са људима, подучавај га реторици“. На крају, ипак не треба сметнути са ума ни Келзеново упозорење да илузија апсолутне правде код људи ипак остаје неразорива, јача од сваке реалности, због чега се „ни човечанство вероватно никада неће задовољити одговором софиста, него ће увек изнова – па макар и кроз крв и сузе – тражити пут којим је ишао Платон, пут религије“.⁸³

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Аврамовић, Д., Јованов, И., „Ограничења Покрета право и књижевност – пример Софокла“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2017, 353–368.
- Аврамовић, С., *Rhetorike techne – вештина беседништва и јавни настава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2015.
- Бањаци, Н., „Филозофско-правна схватања природног права код софиста и примена тих схватања у судском беседништву“, *Правни живот*, 12/2011, 645–658.
- Ballacci, G., *Political Theory Between Philosophy and Rhetoric*, Palgrave Macmillan, London (UK), 2018.
- Вукадиновић, Г., Митровић, Д., *Увод у теорију и филозофију њрава*, Досије студио, Београд, 2019.
- Gagarin, M., *Antiphon the Athenian – Oratory, Law and Justice in the Age of the Sophists*, University of Texas Press, Austin (USA), 2002.
- Guthrie, W. K. C., *The Sophists*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 1971.
- De Romilly, J., *The Great Sophists in Periclean Athens*, Oxford University Press, Oxford (UK)–New York (USA), 1998.
- Dilman, I., *Morality and the Inner Life – A Study in Plato's Gorgias*, Macmillan Press, London (UK), 1979.
- Ђурић, М., *Историја хеленске етике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.

значи „онај који добро говори“, видети: J. B. White, „The Ethics of Argument: Plato's *Gorgias* and the Modern Lawyer“, University of Chicago Law Review, Vol. 50, 2/1983.

⁸³ Х. Келзен, *op. cit.*, 129.

- Ђурић, М., „Предговор“, у: Платон, *Ијон, Гозба, Федар* (прев. М. Ђурић), БИГЗ, Београд, 1979, V–XXXV.
- Ђурић, М., *Идеја природног права код грчких софиста*, у: *Из историје античке филозофије*, Сабрани списи, Књ. 1, Правни факултет Универзитета у Београду – Службени гласник, Београд, 2009.
- Јордовић, И., „Историјски корени учења о праву јачег“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2009, 212–228.
- Келзен, Х., *Шта је правда* (прев. Д. Баста, К. Чавошки), Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Кенеди, Ц., *Историја античке реторике*, Карпос, Београд, 2019.
- Kennedy, G., *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton University Press, Princeton (USA), 1963.
- Klemm, D., „Gorgias, Law and Rhetoric“, *Iowa Law Review*, Vol. 74, 4/1989, 819–826.
- Коплстон, Ф., *Историја филозофије – Грчка и Рим*, Дерета, Београд, 2015.
- Лукић, Р., *Историја политичких и правних теорија*, Завод за уџбенике и наставна средства–БИГЗ, Београд, 1995.
- Maritain, J., *An Introduction to Philosophy* (trans. E. I. Watkin), Rowman and Littlefield Publishers, Lanham (USA), 2005.
- McCoy, M., *Plato on the Rhetoric of Philosophers and Sophists*, Cambridge University Press, Cambridge (UK)–New York (USA), 2008.
- Nichols, J., „The Rhetoric of Justice in Plato’s Gorgias“, in: Plato, *Gorgias and Phaedrus* (trans. J. Nichols), Cornell University Press, Ithaca (USA), 1998, 131–149.
- Платон, *Горгија* (прев. А. Вилхар), Култура, Београд, 1968.
- Платон, *Држава* (прев. А. Вилхар, Б. Павловић), БИГЗ, 1983.
- Платон, *Менон* (прев. А. Вилхар), у: Платон, *Дијалози*, Култура, Београд, 1970.
- Платон, *Федар* (прев. М. Ђурић), БИГЗ, Београд, 1979.
- Платон, *Филеб* (прев. К. Марицки-Гађански, И. Гађански), БИГЗ, Београд, 1983.
- Stauffer, D., *The Unity of Plato’s Gorgias – Rhetoric, Justice and the Philosophic Life*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2006.
- Strauss, L., *Seminar on Plato’s Gorgias*, University of Chicago, 1957, доступно на: <https://wslamp70.s3.amazonaws.com/le Strauss/s3fspublic/Plato%27s%20Gorgias%201957.pdf>.
- Тадић, Љ., „Сократика и софистика – Реторика у огледалу Платонове филозофије“, *Филозофија и друштво* VII, 1995, 11–38.
- Фасо, Г., *Историја филозофије права*, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Habinek, T., *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing, Malden (USA) – Oxford (UK), 2005.
- Harrison, E. L., „Was Gorgias a Sophist?“, *Phoenix*, Vol. 18, 3/1964, 183–192.
- Corey, D., *The Sophists in Plato’s Dialogues*, State University of New York Press, Albany (USA), 2015.
- Chroust, A. H., „The Philosophy of Law of the Early Sophists“, *American Journal of Jurisprudence*, Vol. 20, 1/1975, 81–94.
- Wardy, R., *The Birth of Rhetoric – Gorgias, Plato and their successors*, Routledge, London (UK) – New York (USA), 1996.
- Waterfield, R., *The First Philosophers – The Presocratics and Sophists*, Oxford University Press, Oxford (UK) – New York (USA), 2000.

Weinrib, E., „Law as Myth: Reflections on Plato’s *Gorgias*“, *Iowa Law Review*, Vol. 74, 4/1989, 787–806.

White, J. B., „Law as Rhetoric, Rhetoric as Law: The Arts of Cultural and Communal Life“, *The University of Chicago Law Review*, 3/1985, 684–702.

White, J. B., „The Ethics of Argument: Plato’s *Gorgias* and the Modern Lawyer“, *University of Chicago Law Review*, Vol. 50, 2/1983, 849–895.

Dragutin S. Avramović, Ph.D., Associate Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
d.avramovic@pf.uns.ac.rs

Ilija D. Jovanov, Assistant with Ph.D.
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
i.jovanov@pf.uns.ac.rs

Relativization of Justice Through Rhetoric – Plato’S Gorgias as Paradigm

Abstract: *Through analysis of the works of Plato, particularly his dialogue Gorgia, the authors attempt to perceive prospective of rhetoric as the art of persuasion which could relativize truth and justice. The authors firstly try to solve a preliminary issue about qualification of participants in the dialogue as sophists or as rhetors. After examination of different attitudes on that issue in the current theory, the authors take stand that, at least in Gorgia, Plato’s Socrates is combating with rhetors (Gorgias, Pollus and Callicles), and not with sophists. Zone of accordance between Socrates and rhetors is, without any doubt, that rhetoric is the art of persuasion, but they do not agree on the outcomes to which that persuasion leads. The tendency to achieve absolute truth (justice), knowledge, is the goal of the philosophers (as Socrates states), which contradicts to the chief aim of the rhetors – a belief or creating a conviction of the truth (justice). The authors also draw attention that Socrates is all the time aware of all the weaknesses of philosophy which, contrary to rhetoric, could not handle real life problems due to the lack of pragmatism.*

The authors underline that those who are undoubtedly considered as sophists (like Hippias and Antiphon) as their starting principle place the idea of innate equality of people, while those who are predominantly rhetors (as Callicles and Trasimach) start from the concept of natural inequality of people and uphold natural right of the stronger. In that way rhetoric appears as an art which leads to accomplishing the natural right of the stronger. Finally, having in mind examples from antiquity, the authors take position of value relativism. They find that rhetoric stays morally neutral even today and that it has great potential to morally justify (or only to show as just) any desired outcome.

Keywords: *Justice; Plato; Gorgias; Rhetoric; Sophists; Right of the Stronger.*

Датум пријема рада: 9.11.2019.